

På de magre jorder omkring Ringkøbing fjord var spergel et væsentligt tilskud til kreaturfoderet. Maleri af N. P. Mols: »Hjemad«, 1909.

Han Ole bor på heden · med sand og al forneden · med rugen svang og sveden · og spergelhøst for byg. *Jeppe Aakjær* (21).

Det gennemsnitlige høstudbytte af spergelhø sættes 1872 til 1000 kg pr. tønne land (22), 1877 kaldes spergelen »en af vore fortrinligste fodervækster«, der som kvægfoder giver megen smør og ost af mælken, men smørret får en ringere kvalitet (23), og dette sidste forhold gjorde, at mejerierne modarbejdede dyrkningen; i Ribe amt høstes dog endnu ved århundredskiftet så store mængder spergelfrø, at de bliver malet og anvendt til foder; halm eller hø af spergel gives svin, navnlig drægtige søer (24).

1896 var arealet ca. 7.–8.000 ha, 1907 dalet til ca. 4.000 ha, og nu er det ganske ubetydeligt på lette jorder til får, aftøjring og grønfoder (25).

LITTERATUR: (1) 969 26f; (2) 571 1790,202; (3) 969c 60; (4) 512 9,1876,468; (5) 576 2,1798,465–71; 675 2,1799,349; 739 2,1800,803; 57 2,1803,243f; (6) 999 72; (7) 57c 1,1808,79; (8) 194 ny rk. 2,411; (9) 662 1,1812,71; (10) 57 7,1812,79; (11) 516 5,1816,

29f; (12) 662 4,1818,43f, (13) 320b 1833,118f,102, 157,195; (14) 661 7,1830,271; (15) 916 2,220ff; (16) 936 1,1834,31f; (17) 345 96; (18) 812 1843,475; (19) 342 8,1914,30,35,50; (20) 488g 1,33;634 18899; 342 42,1948,97f; 754 86; (21) 1002d 69; (22) 512 1,1872, 575 jf. 784 251; 512 1888,76 (dyrknings- og fodringsforsøg); (23) 332c 59f; (24) 991 16,1897,264–67 jf. 274 9,1897,22; (25) 596 31; 634 15446 (Sønderj.).

Den unge, grågrønne spergelmark, der i midt-dagsstunden skinnede med myriader af små hvide stjerneblomster *C. Raunkiær* (1). Spergel-duften, der er sveden som røgen fra solvognens aksler *Johannes V. Jensen* (2).

LITTERATUR: (1) 754 86; (2) 433c 39.

Sæbeurt, *Saponaria officinalis*

Den ranke, indtil 60 cm høje plante har svagt opsvulmede bladfæster, lancetformede blade og blegrode til næsten hvide blomster.

Fra gammel tid dyrket i haver, formen med dobbelte (fyldte) blomster var medio 1600-t

mest populær (1). Udvandret fra haver og nu almindelig forvildet plante ved gårde omkring byer.

Sæbeurt 1648ff, rodstokken indeholder saponin, se nedenfor; *flæskeurt* 1648–1821 efter blomsterfarven, *sæbedrøjer* 1793–1848, konstrueret navn, *hovmodsblostm* Sjælland o. 1800ff, også om andre planter med røde blomster, *sæberod* 1810, *sæbenellike* SØFyn, *nellike* og *gøgenellike* Sønderjylland, *augustnellike* ØJylland, *studenternellike* VJylland, NSjælland, ellers om en haveblomst (*Dianthus barbatus*), *høstnellike* Fyn, *fårenellike* NVSjælland, nedsættende ligesom *skræddernellike* Horns herred; *mikkelsnellike* Stevns, ØMøn, blomstrer o. mikkelsdag 29/9, *vinternellike* og *pottenellike* Falster, *sommerlevkøj* Slagelseegnen, *gamle Anna* SLangeland måske efter kone, der havde særligt mange i sin have; *spring-omkring* SLolland, breder sig hurtigt, *dobbelte søskendebørn* Slesvig måske efter de fyldte blomster (2).

LITTERATUR: (1) 81 1647,69; 697 1648,346; (2) 689 2,538f; 634 14741.

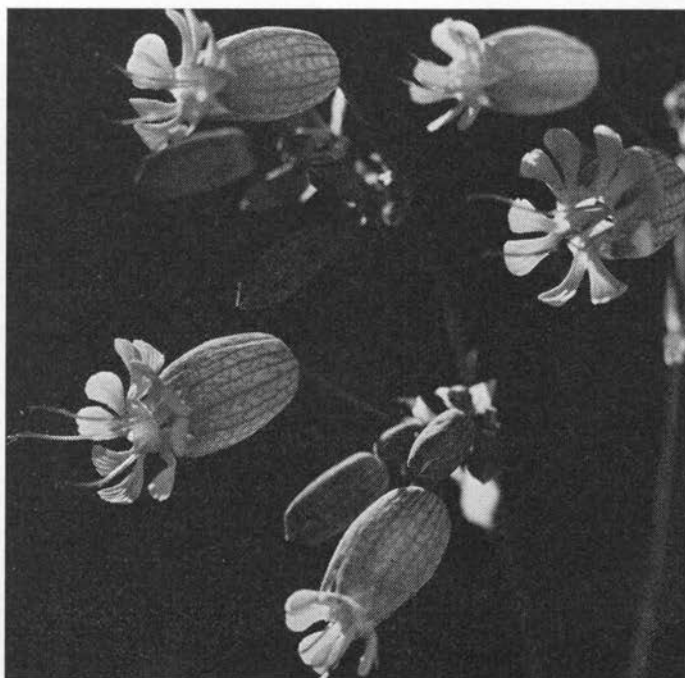
TIL VASK OG LÆGEDOM

Navnet sæbeurt »tilkendegiver en ikke ringe ting, at den til afvaskning af skarn på hænderne ikke er ubekvem, men meget tjenlig og god« (1648; 1). Et vanddekokt på den knuste rod kan fjerne fedtpletter, sved o.a. smuds fra linned (2). 1819 gjorde kammerråd Joh. Chr. Drewsen ved København forsøg med udtræk af hele planten til vask af får, for at man til udlandet kunne eksportere en renere uld (3). »Sæberoden« tjente til vask af farvede trøjer og blev anbefalet til dyrkning (4), men efterhånden fortrængt af kvillajabarken; endnu o. 1935 anvendte man de underjordiske dele til sæbe (f.eks. »Lux«) (5), og under anden verdenskrig anviste Statens Husholdningsråd denne plante som erstatning for kvillajabark til finvask og rengøring af malet, lakeret og ferniseret træværk (6). Sæbeurt er blevet brugt mod kønssygdomme (syfilis, gonorré; 7), på NLangeland behandlede man brandsår med et afkog af roden (o. 1900; 8).

Urt og rod anføres i farmakopeen 1772, roden sælges på nogle apoteker.

Overfor: Fra et vaskehus. Maleri af Carl Bloch (?). Til højre: Blæresmælde. (EH).

LITTERATUR: (1) 697 347; (2) 739 2,1800,735f; (3) 661 2,1819,249-52; jf. 398 1821,481; (4) 514 1840,279f; (5) 596 32; (6) 856 nov. 1941; (7) 697 1648,347; (8) 634 12680.

Blæresmælde, *Silene cucubalus*

er alm. på gærder og marker, de glatte blågrønne stængler bærer en kvast af nikkende blomster med hvide kronblade.

Blæresmælde og *blæreur* 1793ff (konstrueret) fordi børn med fingrene klemmer det store, af naturen »oppustede« bæger sammen foroven og slår det itu mod den anden hånd eller panden, så der lyder et lille smæld (legen kendt litterært fra 1767; 1). *Smælde* 1793ff NJylland og *smække*, *smækkeblomst* 1821, *smældekatte* Bornholm, til kât = klump (eller kodde = scrotum?), *smæk-igen* NVSjælland, *knaldblomst* Sønderjylland, Vardeegnen, Sjælland, *knalder* Sønderjylland, NSjælland, *knaldurt* Anholt, Ø-Sjælland, Møn, *knaldert* (eller *knallert* som fyrværkeriet) NSjælland, *knaldhætte* Jylland, NSjælland, *knaldhat* Sønderjylland, *knaldpose* Hanherred, *skralde*, *skraldeblomst* Jylland,

skraldrose og *Maren Skraldehat* MJylland, *skraldemand* Djursland, *skraldbasser* VSjælland, *knækker*, *knækblomst* NSjælland. Iøvrigt: *skummellike* 1688-1821, ses ofte med cikade-skum (»snogespyt«) jf. *snogblomst* Fyn; *augstblomme* 1793-1821 blomstrer til ind i august, *hvidklokke* Jylland, *fandens pung* Øjylland eller Samsø, sidste led måske = scrotum; *koneblomme* Sønderjylland og *gammelkvinde* SSlesvig, blomsten kan minde om en kyse med blonde- eller pibekrave; *pisseblomst* Sjælland, vel efter en anvendelse som urindrivende lægemiddel (2).

LITTERATUR: (1) 977 168; (2) 689 2,594-96.

Roddelen indeholder saponin og skummer omtrent som kvillajabark, blev under 2. verdenskrig anbefalet som erstatning for denne (1). Når kørerne om efteråret kom på stald, skulle de æde frøhusene, så kunne ingen forhekse dem om vinteren; planten groede bl.a. på kirkegårde og fik dér en særlig kraft (VSjælland; 2).

LITTERATUR: (1) 856 nov. 1941; (2) 466 161 jf. 228e 3,411.